

УДК 378.147

Ганна Дегтярьова

ПРИНЦИПИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ

Педагогічна взаємодія визначається як процес, що відбувається між педагогом та учнем під час навчально-виховної роботи, який спрямований на розвиток особистості того, хто навчається. У такому контексті педагогічна взаємодія розглядається як розвиваючий процес, що сприяє становленню особистості вихованця й удосконаленню особистості педагога при неодмінній керівній ролі педагога. Взаємодія педагогів і учнів відбувається у всіх видах діяльності: пізнавальній, ігровій, трудовій, спілкуванні; вона пронизує “ядро” особистісних стосунків і пробуджує у вихованця готовність бути “виховуваним” (за висловом В. Сухомлинського) [8, с. 192].

Аналіз наукових праць із педагогіки та психології показав, що проблема педагогічної взаємодії як системна, поліаспектна привертає увагу вчених багатьох галузей знань і розглядається у різних аспектах. У роботах К. Альбуханової-Славської, Г. Андреева, Г. Балла, Я. Коломінського, С. Максименка, Л. Петровської, А. Петровського, К. Роджерса та інших розвиток здатностей до взаємодії та спілкування розглядається в аспекті особистісного розвитку; О. Бодальов, Ю. Ємельянова, С. Кондратьєва, М. Коць, Н. Кузьміна, А. Маркова, В. Мерлін, С. Мусатов, В. Семиченко, Т. Яценко та інші розкривають процес взаємодії в системі підготовки майбутніх педагогів до професійної діяльності.

На основі особистісно-діяльнісного підходу М. Коць дослідив феномен педагогічної взаємодії у контексті готовності майбутніх учителів до професійної діяльності; С. Сисоєва через педагогічну взаємодію досліджує творчий розвиток особистості педагога й учня. На думку вченої, центральною ланкою педагогічної творчості є така педагогічна взаємодія, в якій педагог і учень виступають суб'єктами творення розвивального, навчального середовища, формування пізнавальних інтересів і потреб учнів, вибору засобів їх досягнення, контролю та самоконтролю [11, с. 53].

В аспекті розвитку і саморозвитку особистісного досвіду педагогічної дії І. Зязюн виокремлює такі напрями взаємодії: навчально-педагогічна і психологічна; взаємодія на основі науково-дослідної діяльності; міжособистісна взаємодія суб'єктів навчально-виховного процесу; взаємодія на основі адресної психологічної допомоги і педагогічної підтримки студента; взаємодія в індивідуальному опануванні курсу педагогічної майстерності з розробленими теоретичними і практико-лабораторними завданнями [4, с. 14].

Системний психологічний аналіз педагогічної взаємодії здійснив Л. Велитченко і довів, що роботи з проблем спілкування (Б. Ананьєв, А. Бодальов, М. Каган, Б. Ломов, В. М'ясищев, Б. Паригін, В. Соковлін та ін.), педагогічного спілкування (О. Леонт'єв, В. Кан-Калик, С. Максименко, А. Мудрик), педагогічної взаємодії (О. Киричук, Я. Коломінський, І. Зимня, В. Ляудіс), мовної комунікації (О. Леонт'єв, М. Ушаков), педагогічної праці (О. Гоголь, Н. Єрчак, Л. Зінченко, А. Капська, С. Ромашина) та інші дають підстави розглядати педагогічну взаємодію як феномен педагогічної взаємодіяльності.

Педагогічна взаємодія є умовою ефективності професійної підготовки, оскільки у процесі взаємодіяльності педагога й учня формуються професійно значущі якості особистості майбутнього фахівця як професіонала і громадянина. Підготовка молоді до життя і діяльності в конкурентному і динамічному світі потребує спільного особистісного і професійного зростання всіх суб'єктів педагогічного процесу, а отже, актуалізує проблему педагогічної взаємодії у процесі професійної підготовки.

Оскільки метою нашої статі є обґрунтування принципів педагогічної взаємодії у процесі професійної підготовки, то вихідним для нас стало положення про педагогічну діяльність викладача (майстра виробничого навчання, вихователя й інших педагогічних працівників названих закладів) й учнів у процесі професійної підготовки.

Педагогічне забезпечення взаємодії педагогів і учнів потребує дотримання таких принципів:

1. *Принцип оптимального співвідношення індивідуального, особистісного і професійного розвитку.* Професійне становлення детермінується взаємодією індивідуального, особистісного і професійного розвитку. Відомо, що індивідуальний розвиток залежить від біологічних чинників (спадковість, стан організму, стан здоров'я, фізична і психічна енергетика); особистісних – від психічних особливостей і, найперше, від стосунків, мотивів, інтелекту, емоційно-вольової сфери; професійних – від соціально-економічних факторів і провідної (професійної) діяльності. Оптимальне співвідношення індивідуального, особистісного і професійного розвитку зумовлює самореалізацію людини [2, с. 135-152].

2. *Принцип гуманізації* зумовлений постійним взаємовпливом педагога й учня один на одного. Це вплив педагога на поведінку, мотиви, інтереси, цілі, цінності учня з очікуваними і реальними відповідними реакціями на них.

Важливими елементами принципу гуманізації у взаємодії педагога й учнів є розвиток у них позитивної установки один на одного; перехід на суб'єкт-суб'єктні відношення, адже такий характер організації навчання скеровує установку вчителя й учня на активний пошук готовності до взаєморозуміння, проникнення у світ почуттів і переживань [1, с. 64-65].

3. *Принцип особистісного підходу*, який орієнтує викладача на психологічну структуру особистості, врахування при взаємодії індивідуального досвіду учнів, їх потреб у самореалізації, самовизнанні та самовиявленні, пошуку шляхів їх розвитку і реалізації особистісних можливостей з урахуванням вікових, соціально-психологічних, діяльнісних закономірностей розвитку особистості.

4. *Принцип самоорганізації* відображає специфіку управління процесом формування творчої особистості й реалізації її творчого потенціалу. (С. Князєв). Названий принцип С. Сисоева виокремлює як один із принципів педагогічної творчості. Оскільки педагогічна взаємодія детермінується творчою діяльністю її суб'єктів при виконанні педагогом управлінської функції, то цей принцип ми відносимо і до педагогічної взаємодії [11, с. 57]. Основна тенденція реалізації принципу самоорганізації полягає у зміщенні акцентів у взаємодії педагогів та учнів на самостійність, самовияв, ініціативу учнів, студентів, слухачів. Позиція “викладач попереду” має змінюватися на позицію “учень попереду” (О. Новіков).

5. *Принцип співробітництва* спрямований на утвердження взаєморозуміння, довіри і взаємної вимогливості педагога й учня, студента, слухача. Співробітництво – це нові ділові контакти учня і педагога, спільна постановка завдань, спільний аналіз педагогічних ситуацій, їх розв'язків і досягнутих результатів, це створення у професійних закладах освіти невимушеної відкритості, творчості, демократичної атмосфери (О. Новіков).

6. *Принцип духовності* ґрунтується на утвердженні в умовах духовної кризи системи абсолютних цінностей (В. Кремень): Істини, Добра, Краси. У процесі навчання через аналіз окремих подій чи фактів при вивченні предмета, сприйняття інформації учні мають не якомога більше знати, а якомога більше розуміти, відчувати, співпереживати і діяти так, аби бути гідним звання Людини [10]. Водночас важливим для принципу духовності є положення О. Ледньова про необхідність віднайдення точки дотику між соціалізацією та індивідуалізацією особистості з метою підготовки не просто “хорошої” людини і не просто першокласного спеціаліста, а “особис-

тості-професіонала”. Виокремлюючи це положення стосовно формування в учнів ПТНЗ професійно орієнтованого та соціально-гуманітарного знання, В. Онищенко слушно підкреслює, що це має бути професіонал, який, окрім своїх професійних знань і вмінь, засвоїв культуру людських взаємин, морально-духовні цінності соціуму, що дозволяє йому діяти як творчо-професійно, так і морально-культурно [7, с. 124]. Утвердження принципу духовності підпорядковане, на нашу думку, формуванню в учнів здатності до самоаналізу, самоусвідомлення, до рефлексії та саморефлексії.

7. *Принцип громадянськості й патріотизму*, сформований Г. Васяновичем у його фундаментальній праці “Педагогічна етика” [1, с. 78-82], ми відносимо до важливих принципів у професійній підготовці, а отже, й до забезпечення змісту педагогічної взаємодії. Названий принцип не лише сприяє відродженню моральних цінностей минулого, а й допомагає міцно стати на основи, адекватні моральній природі, духу нашого народу, які виведуть незалежну Україну до світових висот цивілізації та культури.

У контексті сучасних цивілізаційних змін розуміння патріотизму, як акцентує В. Кремень, відрізняється певними особливостями а саме: як ніколи раніше, воно передбачає не лише любов до свого народу, а й повагу до інших, повагу кожної людини незалежно від її національності та громадянства. Щоб підготувати людину до життя в нинішньому столітті, слід повністю усвідомити сутність змін, принесених новим часом, зорієнтувати суспільство і державу (а отже, і молоде покоління – Г. Дегтярьова) на свідоме послідовне і динамічне їх сприйняття [5, с. 9-10].

8. *Принцип створення сприятливого середовища*. Згідно з сучасними світовими освітніми процесами, середовище набуває вагомого значення для активного залучення суб’єктів навчального процесу, розвитку демократичних засад, громадянських взаємин. Взаємини учасників навчального процесу із середовищем складаються у процесі їх взаємного впливу. Головними механізмами, завдяки яким відбувається формування міжособистісного простору педагогічної взаємодії, є такі: взаєморозуміння – формування спільного поля партнерів (педагогів і учнів), що об’єднує їхні інтереси, дає змогу подібно розглядати проблему в конкретній ситуації; координація – погодженість, єдність дій, зусиль; узгодженість – формування спільної мети, намірів, мотивації спілкування партнерів. Функціонування цих механізмів простежується у взаємодії суб’єктів навчального процесу з освітнім середовищем. Освітнє середовище автоматично не впливає на розвиток особистості, адже цей вплив опосередкований системою її ставлення до цього середовища, узалежнюється її активністю [9, с. 3-8].

Педагогічне забезпечення взаємодії педагогів і учнів вимагає дотримання низки дидактичних принципів, першочергове значення серед яких належить: науковості та доступності; наочності та розвитку науково-технічного мислення; свідомості та творчій активності учнів при керівній ролі педагога; систематичності та послідовності в навчанні; врахуванню вікових та індивідуальних особливостей учнів; зв'язку теорії з практикою, науки з виробництвом; міцності засвоєння знань, умінь і навичок.

Слід також враховувати і принципи професійного навчання, які характерні лише для професійних навчальних закладів:

1. *Принцип професійної спрямованості* загальноосвітніх і загальнотехнічних дисциплін, який спрямований на об'єднання інженерно-педагогічних працівників за професійною, а не предметною ознакою, що дозволить при вивченні всіх дисциплін показати значущість кожної з них для учнів у майбутній професійній діяльності. Прикладом практичної реалізації такої вимоги може бути запропонована у "Типовій базисній структурі навчальних планів підготовки кваліфікованих робітників у професійно-технічних навчальних закладах" (2010 р.) інтеграція окремих предметів загальнопрофесійної підготовки з предметами загальноосвітньої підготовки.

2. *Принцип моделювання* професійної діяльності в навчанні, який передбачає опис еталонних вимог до діяльності робітника: функції, які він виконуватиме на робочому місці, завдання, які він повинен уміти вирішувати: загальнопрофесійні, загальнотехнологічні та спеціальні знання, уміння і навички, які необхідні для розв'язання поставлених завдань. Перед педагогами професійної школи, як ніколи раніше, постає завдання спрямовувати свою діяльність на формування особистості, професійно пристосованої до даного виду праці, а також на створення індивідуальних моделей особистості учня ПТНЗ як майбутнього робітника. Кожна така модель створюється на базі глибокої діагностики і співставлення одержаних результатів із професіограмою та професійною кваліфікаційною характеристикою. Педагог (передусім майстер виробничого навчання і класний керівник), враховуючи реальні вихідні дані учня, його можливості й умови життєдіяльності, прогнозує розвиток у формі складання моделі його особистісного потенціалу [2, с. 151].

3. *Принцип професійної мобільності* спрямований на відбір змісту освіти, організацію навчального процесу, передбачає здатність учнів швидко освоювати нові технологічні засоби, технологічні процеси і нові спеціальності, формувати потребу в них до підвищення своєї освіти і кваліфікації. Мобільність, творчий характер праці залежить від широти світогляду, розвитку інтелекту, культурно-духовної сфери, осмислення і

розв'язання професійних проблем, бачення і розуміння перспектив розвитку виробництва. Зміст професійної освіти повинен швидко вдосконалюватися й адаптуватися до інновацій у техніці, технології, організації праці.

4. *Принцип модульності* професійного навчання, сенс якого полягає в тому, що учень самостійно може працювати із запропонованою йому індивідуальною навчальною програмою, яка включає в себе інформаційну частину і методичне керівництво щодо досягнення поставлених дидактичних цілей. Організація процесу підготовки молоді до життя і професійної діяльності не буде мати належного результату і бажаного ефекту, якщо навчання не викликатиме в учнів емоційного задоволення, творчого піднесення, якщо в них не будуть формуватися глибокі потреби у пізнанні, нагромадженні соціального досвіду, самопізнанні, саморозвитку та самовдосконаленні. А тому для організації як процесу навчання в цілому, так і окремих складових, зокрема процесу взаємодії, необхідне психологічне забезпечення.

5. *Принцип психологічного забезпечення* (Л. Фрідман) передбачає, по-перше, формування у кожного учня відповідної потребнісно-мотиваційної сфери його навчальної діяльності; по-друге, емоційну насиченість цієї діяльності. Навчальна діяльність, організована і здійснювана за цим принципом, має мотивуватися найбільш цінними, суспільно й особистісно значущими мотивами, а навчальний процес має забезпечувати кожному учневі емоційну насиченість його навчання.

Важливою особливістю міжособистісної взаємодії є здатність людини "приймати роль іншого", уявляти, як її сприймає партнер, відповідно інтерпретувати ситуацію та конструювати власні дії. Для розуміння структури взаємодії часто вдаються до трансактного аналізу, запропонованого американським психологом Е. Берном. На його думку, людина у спілкуванні, звертанні до іншого обирає один із трьох станів нашого "Я", притаманних кожній людині, які по черзі, а іноді й разом виходять на зовнішню комунікацію. Ці стани він назвав позиціями Батька, Дорослого, Дитини.

Позиція Батька – все знає, все розуміє, повчає, за все відповідає, вимагає, виявляє надмірну опіку, схильний до нотацій тощо; позиція Дорослого – логічно аналізує, тверезо і зважено міркує, не піддається настроям, коректний, стриманий тощо; позиція Дитини – нестримана, емоційна, нелогічна, наївна, невпевнена, імпульсивна, залежна, протестуюча.

Суть цього підходу полягає в регулюванні дій учасників через корекцію їх позицій з урахуванням педагогічних ситуацій і стилю взаємодії. Одиницею спілкування за цим підходом є трансакція, яка складається зі стимулу і відповіді.

На основі вивчення і практичного використання трансактного підходу російський психолог і психотерапевт М. Литвак розробив принцип амортизації,

суть якого трактується на умінні правильного визначити напряму стимулу і в зворотному напрямі дати правильну і вчасну відповідь [6, с. 167].

6. *Принцип амортизації* вибудовується на розумінні об'єктивності законів спілкування і спрямований на запобігання конфліктів. Він може застосовуватися у ділових, виробничих, навчальних, сімейних стосунках. Основними умовами дії цього принципу є дотримання таких вимог: спілкуючись із партнером (учнем), ми повинні пам'ятати, що спілкуємося з людиною, котра про себе хорошої думки. Тому всім своїм виглядом, побудовою фраз під час бесіди, мімікою, жестами необхідно підкреслювати шанобливе ставлення до співрозмовника. І найкраще буде, якщо співрозмовники під час бесіди будуть уважно дивитися один на одного. При цьому важливо також пам'ятати правило: відповідь партнера запрограмована в самому питанні (який привіт – така відповідь; якщо відповідь партнера нас не влаштовує (адже до такої відповіді ми самі спонукали його своїм питанням), то значить, ми самі поставили не те чи не так питання, тобто для того, щоб управляти партнером по спілкуванню, необхідно моделювати свою поведінку, і тоді він вимушений буде чинити так, як нам потрібно; особливості психологічної боротьби (у спілкуванні) полягають у тому, що в ній немає переможців і переможених. У цьому протиборстві або обидва партнери виграють, або обидва програють. Перемога одного буде і перемогою іншого. Слід пам'ятати, що в жодному випадку не слід виховувати партнера, вірніше, перевиховувати, бо перевиховувати можна лише одну людину – самого себе.

Щоб оволодіти принципом амортизації, необхідно залишатися в позиції Дорослого, а для цього потрібно навчитися: бути чутливим до сигналів Батька і Дитини, почекати (у випадку сумнівів), відвести час для прийняття важливих рішень, запрограмувати питання тощо; навчитися виводити в дорослу позицію свого партнера по спілкуванню. Першим кроком при цьому має бути згода, а потім – уточнення, а вже потім можна ставити питання. Під час бесіди завжди слід дивитися у вічі партнеру – це позиція Дорослого, або ж угору – позиція Дитини. І ні в якому разі не можна дивитися вниз. Це позиція нападаючого Батька, яка сприяє загостренню конфлікту [3, с. 17-19].

Організувати ефективну взаємодію з учнями (студентами) значно легше вдається тим викладачам, у яких розвинуті перцептивні та комунікативні здібності. Адже саме такі педагоги об'єктивно, неупереджено сприймають особисті властивості та конкретні вчинки учнів, їхні мотиви і переживання, розуміють індивідуальні та вікові особливості.

7. До провідних принципів педагогічної взаємодії психологи відносять *принцип діалогізації*. Діалогічна педагогічна взаємодія розгортається в

умовах адекватного відображення учасниками педагогічного процесу позитивного особистісного ставлення один до одного. Важливим у діалогізації є факт спільної спрямованості учасників взаємодії до розв'язання проблеми, незважаючи на те, що погляди й оцінки їх можуть не збігатися.

Відкрита взаємодія або діалог на всіх етапах психічної організації людини (індивідуальної, суб'єктної, особистісної) постає оптимальною умовою розвитку і функціонування психіки як будь-якої саморозвиваючої системи.

Таким чином, вирішальним завданням професійної підготовки ПТНЗ є ефективне забезпечення процесу взаємодіяльності педагогів і учнів. Визначення принципів педагогічної взаємодії сприятиме практичній реалізації цього завдання. Це уможлиблюється логічною послідовністю поєднання загальнопедагогічних, дидактичних, психологічних принципів педагогічної взаємодії, що впливає з необхідності врахування різних аспектів цього феномена: соціального, психологічного, педагогічного.

1. *Васянович Г. П.* Педагогічна етика : навчально-методичний посібн. / *Г. П. Васянович.* — Львів : Норма, 2005. — 343 с.
2. *Дегтярьова Г. С.* Психолого-педагогічні засади професійної адаптації майбутніх фахівців сфери обслуговування / *Г. С. Дегтярьова* // Теоретичні основи професійної адаптації : збірник наукових праць / [за ред. *Г. П. Васяновича*]. — Львів : Сполом, 2007. — С. 135—152.
3. *Дегтярьова Г. С.* Теоретичні та методичні основи розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери обслуговування / *Г. С. Дегтярьова, Л. А. Руденко.* — Київ : Педагогічна думка, 2010. — 192 с.
4. *Зязюн І.* Аксиологічні ресурси педагогічної дії / *І. Зязюн* // Етика і естетика педагогічної дії: зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, — Випуск 1. — К. ; Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2011. — С. 9—24.
5. *Кремень В. Г.* Якісна освіта як вимога ХХІ століття / *В. Г. Кремень* // Проблеми та перспективи національної гуманітарно-технічної еліти : збірник наукових праць / [за ред. *Л. Л. Товажнянського, О. Г. Романовського*]. — Харків: НТУ “ХПІ”, 2007. — Вип. 15-16 (19-20). — С. 3—10.
6. *Литвак М. Е.* Если хочешь быть счастливым / *М. Е. Литвак.* — Ростов-на-Дону : “Феникс”, 1995. — 640 с.
7. *Онищенко В. Д.* Ноологічні та психолого-педагогічні передумови професійної адаптації учнів ПТНЗ / *В. Д. Онищенко* // Теоретичні основи професійної адаптації : збірник наукових праць / [за ред. *Г. П. Васяновича*]. — Львів : Сполом, 2007. — С. 115—134.
8. Педагогическое взаимодействие // Педагогический энциклопедический словарь / [редкол. *М. М. Безруких, Л. С. Глебова* и др.]. — М. : [б. и.], 2003. — С. 192.
9. *Равчина Т. В.* Організація взаємодії студентів з освітнім середовищем у вищій школі / *Т. В. Равчина* // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна. — 2005. — Випуск № 19. — С. 3—16.

10. *Рибалка В. В.* Аксіологічні основи психологічної культури особистості : навч.-метод. посіб. / *В. В. Рибалка* ; АПН України, Інс-т пед. освіти і освіти дорослих ; Ін-т обдарованої дитини ; АПН і МОН України, Укр. наук.-метод. центр практичної психології і соц. роботи. — Чернівці : Технодрук, 2009. — 228 с.
11. *Сисоєва С. О.* Педагогічна творчість у науковому просторі педагогіки / *С. О. Сисоєва* // *Філософія педагогічної майстерності : зб. наук. праць* / [редкол. *Н. Г. Ничкало* (голова) та ін.]. — Київ ; Вінниця : ДОВ “Вінниця”, 2008. — С. 51—58.

Стаття надійшла до редакції 10.09.2012

Г. Дегтярева

Принципы педагогического взаимодействия в профессиональной подготовке

Рассматриваются психолого-педагогические проблемы педагогического взаимодействия в процессе профессиональной подготовки в ПТУЗ; доказывается, что логическая последовательность сочетания общепедагогических, дидактических, психологических принципов обеспечивает эффективность педагогического взаимодействия с целью формирования в учащихся профессионально значимых качеств личности как профессионала и гражданина.

Ключевые слова: процесс профессиональной подготовки; педагогическое взаимодействие; общепедагогические, дидактические и психологические принципы.

Н. Dehtiarivna

Principles of Pedagogical Interaction in the Process of Vocational Training

The article considers psychological and pedagogical problems of pedagogical interaction in the process of vocational training. The author proves logical sequence of general pedagogical, didactic, and psychological principles to provide the effectiveness of pedagogical interaction in order to form professionally significant features of a personality as a specialist and patriot.

Key words: process of vocational training; pedagogical interaction; general pedagogical, didactic, and psychological principles.

Рецензент – доктор педагогічних наук,
старший науковий співробітник О. А. Лавріненко